

**СОЦІОЛОГО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ
ВЧЕНИХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)**

*Переш І.Є., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії
та історії держави і права,
Зан М.І., ст.викладач кафедри
теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Останнім часом в Україні спостерігається відродження наукового інтересу до вивчення проблем соціології права, яка розкриває особливості та закономірності впливу соціальних явищ на правові відносини, досліджує реальні соціальні наслідки дії права. Наукові праці вітчизняних вчених стосуються дослідження окремих питань розвитку західноєвропейської та американської соціологічної юриспруденції. Проте, простежується майже цілковита відсутність комплексних праць, присвячених аналізу історичних аспектів виникнення та становлення вітчизняного соціолого-правового напрямку. Це породжує необхідність проведення дослідження актуальних питань виникнення та функціонування вітчизняної соціологічної школи права, а також наукового доробку її представників.

Значний внесок у розвиток вітчизняної соціологічної юриспруденції зробили провідні вчені-теоретики другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: М. Драгоманов, М. Ковалевський, С. Гогель, М. Грушевський, Б. Кістяківський, С. Дністрянський, М. Чубинський, М. Шаповал та ін.

Михайла Петровича Драгоманова (1841-1895 рр.) називають піонером української соціології та основоположником вітчизняної політичної соціології. Його погляди формувалися під відчутним впливом західної науки, зокрема, позитивізму, праць О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса та ін. Водночас

він розробляв власні оцінки й ідеї щодо проблем влади, державності, прав і свобод особи, взаємин між державою і суспільством, між суспільними інтересами й правами індивідів, а його соціалістичні ідеї вважалися серйозним конкурентом марксизму.

Соціолого-правові розробки М. Драгоманова ми можемо побачити у його працях "Чудацькі думки про українську національну справу" і "Листи на Наддніпрянську Україну", в яких учений розглядає сутність нації як основної форми солідарності між людьми, що має основоположну соціальну і культурну цінність.

У 1880 році М. Драгоманов опублікував чітку програму моделювання майбутньої української державності та нації, яка зберігала свою актуальність практично до занепаду Української Народної Республіки.

Одним із яскравих представників вітчизняної соціології ХІХ ст. був правознавець, професор Петербурзького університету Максим Максимович Ковалевський (1851-1916 рр.), який доклав чимало зусиль до становлення соціології як навчальної дисципліни не тільки в Україні, але й у Західній Європі. Основними його працями є „Виникнення сучасної демократії”, „Сучасні соціологи”, „Від прямого народовладдя до представницького і від патріархальної монархії до парламентаризму”, „Історико-порівняльний метод в юриспруденції”, „Соціологія” та ін.

У своїх працях учений зосереджував увагу на проблемах походження держави, її функціях, межах державної влади, формах державного правління, теоріях і практиці демократії, виникненні та еволюції парламентаризму, його значенні в тогочасних державах Європи.

Для вивчення суспільства М. Ковалевський використовував історико-порівняльний метод. Учений наголошував: «Одне тільки використання його відкриває шлях до наукового пояснення причин виникнення того чи іншого інститутів в історії права. Шляхом порівняння одного законодавства з

якомога більшою кількістю інших, однак не випадково взятих, а таких, що належать народам, близьким за своїм суспільним розвитком, історик-юрист набуває можливості поступового сходження до загальних світових причин розвитку тих чи інших юридичних відносин... Його використання уможливорює наукове обґрунтування вже встановлених фактів» [1, с. 25].

За визначенням вченого, призначення історико-порівняльного методу полягає не в збагаченні історії права новими матеріалами, а у розкритті сутності наявного, висвітлення їх з науково обґрунтованої позиції, пояснення походження та причинного зв'язку фактів з довоколишніми явищами [2].

Прогресивний розвиток суспільства він пов'язував з розширенням сфери солідарності, під якою розумів універсальний соціальний закон, що є нормою суспільного життя.

Класову боротьбу, якій на той час були присвячені чимало праць вітчизняних соціологів, М. Ковалевський вважав відхиленням від норми. Тому, на його думку, революція є негативною, антиприродною формою розвитку суспільства, результатом помилок діючого у державі уряду.

Учений виступав за мирне реформування Російської імперії та України у її складі, модернізацію суспільства, розширення громадянських прав і свобод. Єдиним правильним шляхом такого реформування є еволюційний шлях розвитку, який можливий на основі запозичення позитивної практики способів вирішення демократичними європейськими державами соціальних протиріч.

Магістр карного права, професор Сергій Костянтинович Гогель (1860 – 1933 рр.) був представником не тільки соціології права, а й кримінології в її тодішньому розумінні. У своїх працях учений обґрунтовував необхідність зміни каральної системи на виправну. Покарання повинні, в першу чергу, бути стимулом для зміни поведінки в кращий бік, запобігати вчиненню нових злочинів як девіантом, так й іншими особами. Саме тому науковець виступав

за гуманізацію кримінального права. Введення принципів поваги до прав людини, її честі та гідності, дасть можливість особам, що відбувають покарання, пройти повторну соціалізацію після такого відбування [3].

Окрім того, С. Гогель різко критикував репресивні методи покарань, вважаючи їх такими, що не виконують жодних позитивних функцій для суспільства. Вчений вважав, що для формування правильної і дієвої системи кримінального права, до встановлення мір і видів покарань необхідно залучати суспільство.

Видатний політичний діяч, академік, професор Львівського університету та Київського державного університету Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934 рр.) був представником історико-соціологічного підходу до вивчення проблем соціології та права.

У 1919 р. він заснував у Відні перший український соціологічний науковий заклад - соціологічний інститут, у дослідженнях якого переважала соціоантропологічна проблематика розвитку суспільства, його первинних форм та законів еволюції. Застосовуючи історико-соціологічний метод, М. Грушевський прагнув, щоб історико-соціологічний аналіз минулого сприяв розумінню сучасних, а також прогнозуванню майбутніх процесів у суспільстві. Саме тому вчений досліджував людське суспільство, закони його розвитку та прогресу, причини і фактори виникнення й існування людського суспільства. Всі ці аспекти були проаналізовані та висвітлені у його головній соціологічній праці “Початки громадянства. Генетична соціологія”.

Слід зазначити, що М. Грушевський був також представником політичної соціології, у межах якої з наукової точки зору розробляв проекти соціального і національного будівництва, спирався на врахування таких чинників суспільної організації тих часів, як настрої народних мас, механізми демократичних свобод, а також на принципи “народної єдності” [4, с.33-34].

Визначною постаттю в історії вітчизняної соціолого-правової думки є професор Київського університету, член Української Академії наук Богдан Олександрович Кістяківський (1868-1920 рр.) – автор ряду наукових праць з юридичної соціології, зокрема: „Ідея рівності з соціологічної точки зору”, „Реальність об’єктивного права”, „Право як соціальне явище”, „Сутність державної влади”, „Соціальні науки і право” та ін.

На думку Б. Кістяківського, ідея права за своєю природою належить до сфери цінностей. Причому така природа права має двоякий характер. З одного боку - це належна, зовнішня форма існування справедливості й свободи. З другого - це сфера соціальних відносин між окремими індивідами і соціальними групами, сукупність норм, що дозволяють досягти компромісу між різними протиріччями.

Державу Б. Кістяківський ототожнює з культурними людьми, які проживають в організованій культурній спільноті. Культурна людина і держава взаємодоповнюють одне одного: держава немислима без культурної людини, як і культурна людина – без держави. Найвищою формою державного буття, виробленого людиною, є правова держава [5, с. 226].

Діяльність Б. Кістяковського, як соціолога і теоретика права, важко переоцінити на фоні критичного ставлення до правового нігілізму. Учений різко висловлювався на цю тему і закликав кожного громадянина стати учасником процесу усунення правового нігілізму, створення, застосування і втілення принципів права у суспільне життя [6, с. 40].

Станіслав Северинович Дністрянський (1870-1935 рр.) - український правник, політолог, професор Львівського університету, засновник Українського Вільного Університету у Празі, відомий як автор проекту конституції ЗУНР, а також праць „Загальна наука права й політики”, „Звичаєве право і соціальні зв'язки”, „Природні засади права” та ін.

Вченим були проведені ряд соціологічних досліджень у сфері юридичної науки, що дало змогу з'ясувати природу та особливості явищ правової дійсності, які раніше не були охоплені проблематикою правознавства.

С. Дністрянський обґрунтовує виникнення права наявністю соціальних зав'язків. Право є соціальним інститутом, яке існує у зв'язках між індивідами, тобто у соціальних зв'язках. Головними чинниками, які впливають на виникнення соціальних зав'язків, а відповідно і права, вчений вважав економічні потреби та соціально-етичні правила, які утворюються серед соціальних зав'язків.

Право, на думку С. Дністрянського, – це суспільний порядок соціального зв'язку, який виникає з потреби суспільних відносин між людьми, що потребують допомоги один одному та охорони від інших. Норми, що не мають на меті впорядкування людських відносин у суспільстві, не є правовими нормами, а їхні правила – правом (наприклад, приписи моди, доброго тону, релігійні обряди не можуть бути правом) [7].

Як представник державницького націоналізму, С. Дністрянський відстоював ідею національно-демократичної держави, право народу на самовизначення в етнічних кордонах, підкреслюючи значення природних умов для національного самовизначення.

Михайло Павлович Чубинський (1871-1943 рр.) – юрист, представник соціологічної школи в кримінальному праві та кримінології.

Тогочасні вчення в галузі кримінального права вчений зводив до двох типів: вчення антропологів та вчення соціологів. Науковець віддавав більшу перевагу саме соціологічному підходу до розуміння правознавства, оскільки даний підхід використовує такі категорії як статистика, досвід і вплив навколишнього середовища та соціальних умов на формування особистості і

його поведінки. Антропологічні вчення вчений вважав застарілими, оскільки вони засновані на сталих даних.

М. Чубинський був одним із перших вітчизняних дослідників, хто почав запроваджувати сучасні принципи кримінального права. Так, у своїх працях він обґрунтовує запровадження принципу «зворотної сили закону» у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Науковець звертає увагу й на те, що будь-який закон спочатку повинен бути доведеним до відома громадян шляхом публікації в офіційних виданнях або оголошення на зборах громади і лише після цього може застосовуватись [8, с.87].

М. Чубинський вважав, що вивчення злочину, як абстрактного, суто правового явища, є недопустимим. Адже злочин, який посягає на охоронювані правовідносини, має розглядатися з точки зору цих відносин. Таким чином, злочин потрібно вивчати не лише як юридичне поняття, але і як явище суспільне, що має свої причини і тягне за собою певні соціальні наслідки.

Микита Юхимович Шаповал (1882-1932) – фундатор і засновник Українського соціологічного інституту в Празі. Його також вважають засновником української соціолого-правової думки, який запропонував вивчати соціологію не як теоретичну, а як практичну науку. Таку тезу він обґрунтовував тим, що соціологія вивчає суспільство, а складовими елементами суспільства є поведінка його учасників, взаємовідносини між ними.

У своїх працях вчений наголошував на соціальній природі права, зазначав, що право є одночасно і соціальним чинником, і соціальним наслідком, тому прослідкувати однозначний шлях його утворення і дії в суспільстві практично неможливо. Єдиним достовірним фактом вчений називає те, що людина завжди була і є соціальною істотою, а отже взаємовідносини в суспільстві також були і є постійними. Це породжує

необхідність регулювання цих відносин для нормального існування спільноти.

Право також є наслідком життєдіяльності суспільства, у якому закладений досвід поколінь стосовно подолання небажаних ситуацій. Право прямо пропорційно залежить від цього досвіду: зародження, зростання, занепад чи зміна досвіду спричиняє зародження, зростання, занепад чи зміну права. Оскільки право залежить від людини, то воно може бути тільки суб'єктивним. Своєю поведінкою люди постійно творять право. Кожна людська організована спільнота творить норми для взаємовідносин між членами (внутрішнє право) і для взаємовідносин до інших людей та спільнот (зовнішнє право) [9, с. 25].

Починаючи з 30-х років ХХ ст. соціологічний напрям у правознавстві був зведений практично нанівець. Така тенденція була спричинена домінуванням марксистської концепції в суспільному житті, яка не сприймала основоположні соціолого-правові концепції. Єдиним джерелом суб'єктивного права стала держава, а всі соціально-правові явища знаходилися під її повним репресивним контролем.

Аналізуючи характерні особливості історичного розвитку вітчизняної соціологічної юриспруденції, варто зауважити, що на етапі свого становлення соціологія права була частиною загальної соціології. Практично до кінця ХІХ ст. ми не можемо виділити представників чистої соціолого-правової школи. Окремі соціолого-правові дослідження можна простежити у працях соціологів та юристів другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. Зокрема, окремі проблемні аспекти соціології права були досліджені в основоположних роботах М. Драгоманова, М. Ковалевського, С. Гогеля, М. Грушевського, Б. Кістяківського, С. Дністрянського, М. Чубинського, М. Шаповала та ін. Праці вказаних класиків стали основою для вітчизняної

соціологічної юриспруденції, а ряд їх наукових розробок використовуються в західноєвропейській та американській соціолого-правовій думці.

Список використаних джерел

1. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приемы изучения истории права. М., 1880. 73 с.
2. Ніколаєнко Н. Сутність та особливості історико-порівняльного методу правових досліджень М. Ковалевського. *Віче*. № 14. липень 2010. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2110/>
3. Вернадський В.І. Листування з українськими вченими. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6599-8/29.pdf>
4. Соціологія: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А.Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька та ін. К.: КНЕУ, 1999. 124 с.
5. Сікач І. В. Правова держава: концепція Б. Кістяківського. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 223-230.
6. Кістяковский Б. В защиту права: интеллигенция и правосознание. *Новое время*. 1990. № 20. С. 38–44.
7. Дністрянський С. Звичаєве право – Асоціальні зв'язки. *Часопись правнича і економічна*. Львів, 1902. Т. IV–V.
8. Берзін П. Шукач правди (Михайло Павлович Чубинський). *Юридична Україна*. Вип. 7-8. 2016. С. 87-106.
9. Шаповал М. Соціологія українського відродження. К.: Україна, 1994. 45 с.

КРИТЕРІЇ ВИДОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ РЕЖИМІВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

*Попович Т.П., к.ю.н., доц.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Дослідження питання державного режиму з урахуванням такої категорії як критерії ідентифікації є одним з найбільш важливих та актуальних для суспільства, оскільки на сучасному етапі постають проблеми «злиття» державних режимів і неможливість виокремлення того чи іншого режиму. Окрім того, міжнародними організаціями зафіксовано зниження глобального рівня демократії у світі, з тенденціями до ще більшого пониження громадянських свобод, що викликає цілком зрозумілі побоювання світової спільноти. Таким чином, дане питання потребує подальшого теоретично-обґрунтованого та практичного-значимого дослідження.

Класифікація державних режимів здійснюються надто по-різному в науковій літературі та на практиці. У відомій класичній праці Р.Даля «Поліархія» для класифікації політичних режимів використовуються два критерії: 1) ступінь ліберальності режиму, або його здатність забезпечити публічну змагальність у боротьбі за владу; 2) рівень залучення громадян до політичного процесу. Перший критерій визначається ступенем відкритості політичних інститутів, а також гарантіями, які дозволяють членам політичної системи претендувати на управління суспільством. Другий критерій визначає загальну чисельність дорослого населення, що є учасником політичного процесу і здатного на відносно рівній основі контролювати урядову діяльність. На основі вказаних критеріїв Р.Даль виділяє три види режимів: гегемонія, поліархія, змішаний режим [1].